

VAN-HAKKÂRÎ SINIRINDA TİRİŞİN YAYLASINDA BULUNAN KAYA RESİMLERİ HAKKINDA KOLLOQUIUM

Sunan : MUVAFFAK UYANIK

Pedagoji Cemiyeti ve Dağcılık
İhtisas Kulübü Başkanı

Evvelce 1956, 58 yıllarında Hakkâri Sat dağları Gevaruk vadisi içinde bulunduğumuz kaya resimleri hakkında (1, 2) 1958'de Ankara Üniversitesinde yapılan Kolloquium'dan sonra, İstanbul Üniversitesinde bu ikincisi ile, bu alanda çalışan ilim adamlarımıza karşı teşekkür borcum artmıştır. Sözüme başlarken bu borcu burada eda etmek isterim.

Tirişin kaya resimlerinin buluş tarihçesi :

Buluşların tarihçelerinin belirtilmesini faydalı görüyorum. 1944 yılında Van çevresi Okullarını teftiş ederken Bölgenin Tarihi kalıntıları ile de ilgilenmiş ve bu maksatla her gittiğim yerde ilgililerden ve halktan bilgiler toplamışım. Van-Edremit eşrafından Salih Bayramoğlu bana Tirişin yaylası kaya resimleri hakkında ilk bilgiyi vermiştir. Topladığım bilgileri ve şahsen tesbit ettiklerimi 18.XI.1944 tarihli bir raporla Bakanlığa bildirdim. Müteakip yıllarda ve bilhassa Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştığım sırada bu kaya resimleri hakkında ilgililerin daima dikkatini çektim. Resimlerin yüksek rakımlı, dağlık bir arazide bulunması araştırma arzularına engel olmuştur diye düşünüyorum.

Sonradan öğrendim ki : 1937 yılında Van - Çatak ilçesi - Narlıdere bucağı Müdürü Halil Özdündar'ın teşviki ile o yıllarda Van Milli Eğitim Md. bulunan rahmetli Mustafa Noyan, bu kaya resimlerinin mevcudiyetini telle Bakanlığa bildirmiş ve Bakanlıktan telle buraya uçak inip inemeyeceği, taşların naklinin kabil olup olmadığı sorularak alınan cevap üzerine, bir işlem yapılmaktan vazgeçilerek bu ihbar unutulmuştur.

Gezici Başöğretmen Mevlüt Okuyar da Bölgedeki çalışmaları sırasında bu resimlerden haberdar olmuş ve 1966 yılında Van Milli Eğitim Md. Faysal Duruöz ve oğlu Kurtcebe ile birlikte Tirişin Yaylasına giderek her iki yerde (Kahn-ı Melikân ve Taht-ı Melik mevkilerindeki) resimleri görmüşler ve bu resimleri çizerek Türk Tarih Kurumu'na bildirmişlerdir. Öğretmen Mevlüt Okuyar bu kaya resimlerinin çok arkasına düşmüş ve Tarih Kurumu tarafından bazı kimselerin vazifelen-dirilmesini de temin etmiş ise de Tirişin yaylası incelemesi yapılamamıştır.

1967 yılında Van'a giderek Tirişin'deki bu kaya resimleri görmeğe karar verdim. Sayın Prof. Halet Çambel'in lütufkâr yardımları ile mezuniyet öğrencisi Mehmet Özdoğan'ın bu seyahate katılması temin edilmiştir. Kendisinden bu seyahatim müddetince çok faydalandım, aldığımız sonuçların değerlendirilmesinde yardımlarını gördüm.

Biz Van'da Tirişin yaylasına gitmek üzere hazırlık yaparken bu maksatla Van'a gelmiş bir İtalyan da Tirişin yaylasına gitmeğe hazırlanıyordu, bu zatın yaylaya çıkıp çıkmadığını öğrenemedik.

Seyahatimizden avdet ettikten sonra bu çevreye bir geziye çıkan dağcı arkadaşım Ressam ve Fotoğrafçı Ersin Alok'tan Tirişin yaylasına da uğramasını rica ettim. Ersin Alok, fena hava şartlarına rağmen Tirişin yaylasına çıkmış ve son derece değerli siyah-beyaz ve renkli resimler çekerek ve ayrıca bulduğu yeni resimleri de tesbit ederek, yerli halkle görüşüp değerli bilgiler toplamıştır. Kendisine huzurunuzda bilhassa teşekkür ederim.

Çevrenin önemi :

Tilkitepe kültürü ile Tel Halaf arasında uzanan sahada benzer kültürlerin bulunması ihtimaline Sayın Prof. Arif Müfit Mansel çok zaman evvel Van Üniversitesi haftasında işaret etmişti. Bu tarihten sonra 1956 ve 58'de Gevaruk kaya resimleri bulunmuş ve bu buluntuya çok yakın bir mevkiide Güneyde Şanidar mağarasında Ralph Solecki'nin buluşu da, münasebetler halkasına önemli bir kıymet eklemiştir.

Tirişin yaylasında bulduğumuz kaya resimleri bölgenin önemini daha da artırmış oluyor. Hakikatte bu konuda söylenecek daha başka yerler de vardır : Kars'ta Prof. Kılıç Kökten tarafından incelenen (Kars yakınlarında Çamışlı köyünde) kaya resimleri ile güneyde Şırnak yakınında Cudi dağı üzerinde bulunduğu bilinen kaya resimleri de bu gruba katılabilir.

Burada çalışacaklara yüzlerce mağaranın incelenmesi gibi çok zahmetli bir iş de düşmektedir. Bilinen bazı höyüklerin araştırılması, kaya resimlerini yapanların iskân yerlerinin tesbit edilerek buralarda çalışılması birçok buluşlara imkân verecektir kanısındayım.

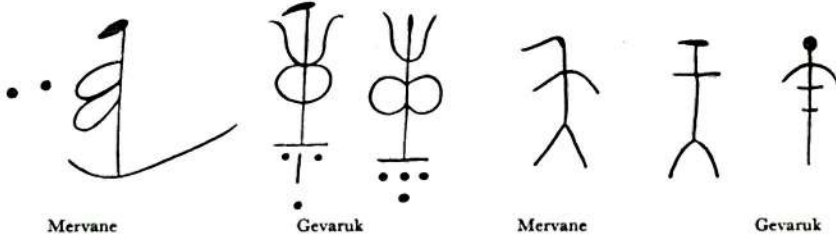
Tarihî çağlarda Hakkâri - Van dağlık arazisinin içine kısmen girebilen Asurların buzullardan ve karlı dağlardan söz açmamış olmasından anlaşılıyor ki bu girişler (3) büyük suların açtığı vadileri takip şeklinde olmuş, dağlık arazinin merkez bölgesine nüfuz etmemiştir. Böylece buralarda yaşayan hayvancılık ve avcılık ile geçinen halk, uzun zaman bu kültürü muhafaza edebilmiştir diye düşünebiliriz. Kaya resimlerinin zamanını saptamakta bu düşünce bize yardımcı olacaktır.

Tirişin yaylasına hareketimiz ve ilk buluntular :

24 Ağustos 1967 günü Millî Eğitim Müdürü'nün cipi ile Gürpınar - Mervane köyüne hareket ettik. Burada hayvanların hazırlanmasını beklerken Van İli Encümen üyesi Tayyar Ertaş'a ait evin duvarında kullanılmış bir mezar taşı dikkatimizi çekti : Bu taşın civarda kayalık bir bölgeden alındığı ve daha sert bir taşla üzerindeki resimler ve işaretlerin kazınarak sonradan mezar taşı olarak kullanıldığı ve daha sonraları da yerinden sökülerek binanın temeline yerleştirilmiş olabileceğini düşünüyorum. Taşın üzerinde derin çizilmiş eski figürlerin izleri kalmıştır ve silinti izleri de bariz şekilde bellidir. Esasen mezarlarını böyle ağır taşlarla korumak çevrenin âdetidir, uzaktan getirilen ağır taşlar, bir zenginlik ve ölüye saygı alâmetidir. Çevrede bu çeşit mezarlıklara çok rastladık.

Binanın batı yüzünde 1.60 m. boy ve 30 cm. enindeki gri ve sert bir taş üzerinde rastladığımız abstre resimlerden bazıları Gevaruk vadisi kayaaaltı mevkiinde bulduğumuz resimlere benzemektedir. Bu taşın da dağdan getirilerek burada kullanıldığını

dığını tahmin ediyorum. Taşların arka yüzlerinin görülebilmesi için yerlerinden sökülmeleri ve Van Müzesine nakilleri bina sahibinin muvafakatına bağlıdır. Taşların menşei hakkında Tayyar Ertaş'a yazdığım mektuba cevap alamadım, ısrarlı takiplerim de bir sonuç vermemiştir. Bu buluş, bölgedeki köy evleri duvarları ile mezarların araştırılması lüzumuna bizi uyardı.

Çadırlarımızı Mervane'den birkaç saat mesafede (Kân-ı bihişt) zomasında kurduk. Her gün gezilerimize buradan çıkmamız zahmetli olmuş ve zamanımızı daraltmıştır. İnceleme için Tirişin yaylasında çadır kurmalı ve burada zaman harcanarak rahat çalışmalıdır. Yol : Çatak - Narlı - Elekân üzerinden olmalıdır. Ersin Alok bu yolu takip etmiş ve kısa zamanda yaylaya varmıştır.

Yol üzerinde taş ocakları :

Tirişin yaylasını ararken, yarı yolda (Ser-i gri tirişini = Tirişin tepesi başı) dağın eteğinde eski bir taş ocağına rastladığımızı tahmin ediyoruz. Burada, yontulmuş olması zehabını veren yüzlerce muntazam taş vardır. Urartu'ların ve sonraları çevre halkının taş ihtiyacını buralardan sağladıkları düşünülebilir.

Dev evleri (Dirhe)leri :

Tirişin yolu üzerinde ve daha sonra Beytişebab'a gitmek üzere Faraşın (Ferahneşin) yaylasına girdiğimizde yüzlerce *Dirhe*'ye (Dev evlerine) rastladık. Bunlar üçü, dördü birarada, birbirini koruyabilecek bir ok atımı mesafede, daima yol güzergâhında ve görüntülü mevkilerde, harcsız olarak büyük kayalarla yapılmış ziklopik binalardır. Bu yapıların yaylaya getirilen sürüleri ve yayla emniyetini korumak için inşa edilmiş küçük müstahkem kuleler olması tahmin edilebilir. Bu kulelerden Hakkâri'nin yakın tarihinde de söz edilmiştir. Dirhelere Hakkâri Beytişebab bölgesinde, Gürpınar - Hakkâri dağ yolu üzerinde, Tavşantepe yanında, Bezirgân çayırında da çokca rastlanır. Dev evlerinin bir harita üzerinde yerlerinin tesbit edilerek incelenmesini önemli görüyorum. Dev evlerinin kuruluşu, Asur saldırılarına karşı haber alma kuleleri (Derbent - Dideban) olarak ta tahmin edilebilir. Böylece asurların bilinmeyen istilâ yolları öğrenilmiş olur.

Tirişin kaya resimleri :

Tirişin (Tir-i şin = Yeşilok) yaylası 3000 m. nin biraz üzerinde tepelerle çevrili, geniş bir yaylaaktır. Yaylanın güney ve batıya bakan daha yüksekçe kısmı (Kahn-ı Melikân = Melikler çeşmesi) veya Çatak Tirişini diye adlandırılmaktadır. Kuzeye bakan biraz daha alçak kısmı ise (Taht-ı Melik) veya Cürpınar Tirişini deniyor. Buralara Elekân ve çevresi köylüleri ile Avan köylüleri yaylak edinmişlerdir. Hemen kaya resimlerinin civarın çadırlarını kuruyorlar. Çatak Tirişindeki resimler

daha büyük ve ayrı karakterdedirler. Tahminen 2850 m. civarında belli bir kaya grubu üzerine çizilmişlerdir. Burada resim yapılan kayalar 2 - 2,5 m. genişliğindedir. Kayalar, siyaha çalar koyu kahverengi sert taşlardır. Kayanın iç kısmının rengi koyu gridir ve tetkik edilince parlak zerreler görülmektedir.

Resimlerin yapılışı (Vurgu resmi olarak) tanımlanabilir. Bazı resimler çok silinmiş vaziyette idiler. Bunların daha eski olmaları tahmin edilir.

Resimleri Gevaruk resimleri ile karşılaştırdığımızda :

a) Tirişin Resimleri daha realist, sanatkârane ve daha büyük olarak çizilmişlerdir.

b) Tesbit ettiğimiz hayvanlar : “Geyik, dağ keçisi, bizon ve ceylândır.” Birkaç yerde köpek ve tilki olduklarını tahmin ettiğimiz hayvan resimleri de bulunmuştur.

c) İnsan figürlerine pek az rastlanmıştır. Gevaruk resimlerinde görülen hayvanları sopalarla tuzaklara kışlama sahneleri hiç yoktur. Herhangi bir tuzak resmine de rastlamadık. Yalnız bir kaya üstünde en eski silik resimlerden bir sığır veya manda resmi üzerinde tuzaklar üzerine konan dalları sembolize eden bir çerçeveye (Boynuzlar ve bir el işaretine) rastlanmıştır.

d) Burada Gevaruk resimlerinde olmayan cin figürlerine rastlanmıştır. Bunlar hareket halindedirler (Bir bizonu kışlamakta veya bir hayvanı zaptetmektedirler, bir atkiya sarılmış diğer bir cin figürü de koşar vaziyettedir). At resmine (Mızraklı süvari) Tahtı Melik'te rastlanmıştır.

e) Resimlerin iki ayrı stilde oldukları hemen dikkati çekiyor. Büyük, realist resimler, daha sembolik küçük resimler vardır. Bunlar Çatal Tirişini resimleri içinde olduğu gibi daha ziyade Gürpınar tirişinindedirler. Tahtı Melik (Gürpınar tirişini) Kuzeye doğru bir inişin yanındadır. Burada bir çeşmenin adı (Kahn-ı hun = Kan çeşmesi) dir. Burası cenketmeğe müsait bir düzlük olduğundan yerli aşiretler, Nasturiler ve diğer halkın burada çatıştıkları anlaşılıyor. Yaylada yeşil uclu oklar da bulunuyormuş ; böylece Tirişin - yeşilok yaylası diye adlandırılmış olması da açıklanmış oluyor.

Tahtı - Melik'teki resimler bir dere yatağına yığılmış aynı cins kayalar üzerindedirler. Buradaki resimlerin stilleri icabı daha muahhar zamana ait olmaları icap eder.

Resim materyalı iki kişinin zaptetmesine imkân vermeyecek zenginlikte olduğundan en önemlilerini ve görebildiklerimizi kaydedip fotoğraflarını alarak asıl çalışmalarımızı bu yıla bıraktık.

Dikkati çeken bazı resimler :

Diğerlerine nazaran çok silik bir durumda olan ve üst üste çizildikleri hissini veren birkaç resim dikkatimizi çekti. Bunlardan biri üstü tuzak çerçevesi, boynuz ve el işaretli sığır veya manda resmidir. Bu resim sağa doğru bir geyik başı şeklinde devam etmektedir. Böylece iki başlı bir hayvan gibi görünür.

Diğer bir resim de bir kayanın iki ayrı sathı üzerine çizilmiş olan bir geyik resmidir. Geyiğin kısmen başı ve tamamen boynuzları kayanın diğer bir yüzeyindedir. Resmi yapan bir yüzeyi taşınca diğer yüzeyde çalışmasına devam etmiştir.

Dikkate değer bulduğum silik resimlerden biri de Ersin Alok'un Elekân köyü mezarlığında bulduğu büyük taşın üzerindeki geriye eyik geniş boynuzlu

bir hayvanın (muhtemelen Auerohse veya bir antilop) bir tuzak dalı üzerine atlamasını tasvir etmektedir. Bu resmin yanında aynı büyüklükte bir geyik resmi de çizilmiştir. Bu resim de koşar haldedir

Bu çevredeki resimleri çoğunun hareket halinde olmaları özelliğini teşkil ediyor. Bu kayada gördüğüm hayvanı (Muhtemelen antilop) Necef çölünde E. Anati tarafından bulunan bir resme çok benzetiyorum.(4)

Ek araştırma :

Evvelce bu bölgede dolaşmış olan kimselerde Çatak - Van - Narlıdere'de tanıştıklarımızla devamlı muhabere halindeyiz. Bu çevredeki bazı köylerin mezarlıklarında ve ev duvarlarında kaya resimleri bulunduğu haberlerini tahkik ediyoruz. Ayrıca bizden sonra buraya giden kıymetli arkadaşım Ersin Alok ta soruşturmalar yaparak değerli haberler getirmiştir. Bunlardan biri çevredeki bazı mağaralarda daha büyük çapta başka resimlerin mevcut olduğu haberidir. Bu ihbarları gelecek yıl yerlerinde tahkik edeceğiz.

Beytişebap'ta :

Tirişin yaylasından Feraşın üzerinden Beytişebap'a vardık. Burada Beytişebap zoması üzerinde bir mağaraya da girerek inceleme yaptık. Burada birşey bulunamadı.

Seyahat arkadaşım Mehmet Özdoğan Beytişebap yol inşaatı kesitinde küpler ve eski evlerin bakiyelerini inceledi.

31. 9. 1967 tarihinde Beytişebap ilçesinin Hamam köyüne giderek burada kükürtlü bir kaplıcanın arkasındaki kayalık içinde bulunduğunu öğrendiğimiz iskeletleri görmek istedik. Halk bu iskeletleri evliyadan saymaktadır. Kayalık içine çok dar bir geçitten girilmektedir. Yakın zamanda buraya sığınarak muhtemelen donup kalmış iki insana ait olan kemikleri inceledik. Mağaranın geçidi üzerinde ayrı bir taş oyulmuş sembolik bir ayı resmi dikkatimizi çekti :

1. 9. 1967 günü Sak köyüne geldik ve ertesi günü Mezraa köyüne geçerek buradan bir kılavuz alıp köyün doğusundaki (Gri Hazine = Hazine tepesi) ne çıktık. Burada bir boyun noktasında 2.60 m. boy ve 1.25 m. eninde büyük bir taşın saklanmış bir hazineye alâmet olduğuna itikat edilmektedir. Hazine taşı üzerinde muhtelif devirlere ait birçok resimler vardır. Bunlar arasında Hakkârî'de Kazan kulpu denilen ve kiliselere işaret olarak gösterilen şekiller de vardır.

Hazine kayası üzerindeki resimler : "Kazan kulpları, terazi, domuz, bir kilise yapısının çizgileri, insan, ağaç figürleri, hayvan başlı bir insan figürü." Bu kazan kulpları Helios tanrısının monogramına da benzemektedir(5). Bu taş üzerinde birçok nesillerin ve bu meydana çocukların resimler yaptıkları anlaşılıyor. Bunlar arasında :

Hayvan başlı ve vurgu tekniği ile yapılmış bir insan figürü en eskisi gibi görünüyor :

(Piştazire) mevkiinde olan bu taşın civarında başka resimli veya yazılı bir taş yoktur.

Ağluca mağarası :

Evvelce ismi geçen Van - Edremit eşrafından rahmetli Salih Bayramoğlu'ndan Çatak civarında *Ağluca* mağarasında resimler bulunduğunu da not etmiştim.

Bu mağaraya gitmek üzere gece saat üçte Çatak'tan hareket ettik ve 14 saatlik bir katır yolculuğundan sonra bir dağ sırtına yaslanmış olan mağaraya vardık. Mağarada koyunlar barın-

makta idi. Bir meş'alenin yardımını ile mağarayı dolaştık ise de birşeyler göremedik. Duvarlardan sızan sular da görüşü güçleştiriyordu. Mağarada koyunlarını barındıranlar ise bu incelemeden memnun görünmüyorlardı. Bu incelemeyi bol ışık altında ve daha uzun zaman harcıyarak tekrarlamak lâzımdır. Mağara incelemesi için teçhizatlı olmadığımızı da hesaba katmalıyız.

Resimlerin zaman tayini :

Bulduğumuz resimleri tafsilât ta vererek Prof. Kurt Bittel, Prof. Herber Kühn ve Emmanuel G. Anati'ye gönderdim. Bunlardan yalnız zaman tayini hususunda Prof. Dr. K. Bittel cevaba yanaşmıştır. Sayın profesör Anadolu'da birçok örneklerinden ve bu meyanda Çavdarhisar (Aizani) harabesi üzerinde görülen resimlerden bahsederek bu resimlerin eski olabileceğini, fakat gene de muhakkak eski olmaları iddia edilemeyeceğini haklı olarak ileri sürmüştür.

Bu çevrede mezar taşlarında, kale duvarlarında, bazen ev duvarlarında rastladığım resimleri kıyaslayınca sayın Prof. K. Bittel'e hak vermemek mümkün değildir. Kaldı ki bura halkı ve hele dağların sınırları arasında birbirine düşman yaşayıp izole olmuş topluluklarda yaşantı Neolitik çağı devam ettirmiştir. Fakat, daha mülâyım bir ifade ile denilebilir ki : resimler arasında eskiler ve yeniler de vardır. Bu kayalarda birçok devirlerde birçok nesiller çalışmışlardır. Buralarda nesilleri uzun zamandan beri tükenmiş olan bizon gibi hayvanlara ait olan resimlerin en eskileri sırasına konabileceği söylenebilir.

Resimlerin mânalandırılması :

Resimlerin mânalandırılması konusunda hâlâ bazı topluluklarda yaşayan eski inanç ve âdetlerin incelenmesinden faydalanılmalıdır. Böylece Yezidiler, Zazalar ve buranın eski sakinleri Nasturiler ile Çukurca, Başkale ve Şinak'ta kalmış birkaç Yahudi ailesinin inanç ve âdetlerinden faydalanılabilir.

Ayrıca Şamanizm de ciddi surette incelenmelidir (6, 7, 8).

Resimlerin halk sanatlarında nasıl devam ettiği (Çömçe süslemelerinde, kilimlerde ve çömlek mühürlerinde, taşçı işaretlerinde v.s.) de araştırılmalıdır (9).

Korunma :

Bu kaya resimlerine mahalli halk saygı gösteriyorlar, bozmuyorlar ve ilâveler yapmıyorlar. Asıl tehlike yolların açılması ve yayım neticesi buralara gelecek

turistlerin müdahalelerindedir. Bunun için bu yerlerin şimdiden korunma sahası olarak tanınması ve Hakkâri, Cilo ve Sat dağlarının bir Milli Park rejimi içinde teşkilatlanıp korunmasıdır. Bu konuda teklifimiz üzerine çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalara şahsen ben de katılıyorum.

Tayım :

Bu kaya resimleri hakkında Türkçe - İngilizce olarak bir kısa bildiri Belleten'in bu son sayısında çıkacaktır. Ayrıca İtalya'da Centro Camuno di Studi Preistorici Martta çıkacak Volume II için resimli bir haber yayınlayacaktır. Mayıs sayısı içinde uzunca bir yazı hazırlıyorum. Resimlerle dağcılar da ilgilenmişlerdir. Böylece Münich'te çıkan Alpinism adlı dergi (Prehistoria ve Alpinism) adlı bir yazıya talip olmuştur. Ayrıca Polonya'da *Taternik* adlı dağcılık dergisi de gene Mart sayısında bir haber ve resimler yayınlayacaktır.

Bibliyografya :

- 1 — Uyanık Muvaffak - Dr. Freh Wilhelm. Felszeichnungen in Südostanatolien. Belleten 84, 1957.
 - 2 — Uyanık Muvaffak - Dr. Freh Wilhelm. Neue Felszeichnungen. Jahrbuch für prähistorische u. ethnographische Kunst. Band 19.
 - 3 — Dangin Thureau Sargon'un 8. Seferi.
 - 4 — Anati Emmanuel. Les Gravures rupestres dans la Region Negev.
 - 5 — Baron Edward. Versunkene Kulturen. 1963 S. 283.
 - 6 — Sevgen Nazmi. Dersim ve Zazalar.
 - 7 — Kuşcuoğlu Yakup. Bitlis ve çevresi hakkında gayri münteşir notları.
 - 8 — Elwder Nirca. Schamanismus. 1956.
 - 9 — Türk tarih, Arkeolocyca Dergisi 1940.
- Yalgın Ali Rıza. Çok iptidaî çömlökcilik.

BÜYÜK KAYBIMIZ

Kurumumuzun eski Başkanlarından büyük fikir ve kültür adamı Hasan Cemil Çambel, 9. XII. 1967 de İstanbul'da hayata gözlerini kapamış bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumunun kurucu üyelerinden olan ve Kurumun kuruluş yıllarında büyük emeği geçen Hasan Cemil Çambel'in hayatı hakkında gelecek sayılarımızda bir yazı bulacaksınız. Üyelerimize, ailesine ve bütün dostlarına başsağlığı dileriz.